INGLIZ VA O’ZBEK TILLARDA MAQOLLAR SINONIMLIGI

Bozorova Charos Bakir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyot

(ingliz tili) yo’nalishi 1- bosqish talabasi

Ilmiy rahbar: **Samadova Visola Baxtiyor Qizi**

Termiz davlat pedagogika instuti

Amaliy ingliz tili kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarning sinonimik qatorlari, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida komparativ va semantik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Natijalar ikki til maqollaridagi umumiylik va milliy o'ziga xoslikni ko'rsatadi.

Kalit so’zlar: maqol, sinonimiya, qiyosiy tilshunoslik, semantika, lingvokulturologiya, paremiologiya.

Abstract: This article provides a comparative analysis of synonymous series of proverbs in English and Uzbek, examining their structural and semantic features. Comparative and semantic analysis methods were used in the research. The results reveal both commonalities and national distinctiveness in the proverbs of the two languages. **Keywords:** proverb, synonymy, comparative linguistics, semantics, linguoculturology, paremiology.

1. KIRISH

Maqollar xalqning madaniy merosi, tarixiy tajribasi va dunyoqarashining yorqin ifodasi hisoblanadi. Tilshunoslikda paremiologiya sohasi maqollarning til tizimidagi o'rnini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Xususan, ikki xil tizimdagi tillar —

ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi maqollarni chog'ishtirish, ularning sinonimik aloqalarini aniqlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda jahon tilshunosligida maqollarning funksional va semantik o'ziga xosliklarini ochib berishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonda ham xorijiy tillarni o'rganish jarayonida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun paremalarni to'g'ri tushunish va ularning sinonimik qatorlarini to'g'ri qo'llash muhim hisoblanadi [2]. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi sinonim maqollarni tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilishdir.

Mazkur ishda o'zbek va ingliz tillaridagi maqollar orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, ularning sinonimik ko'rinishlarini tasniflash asosiy vazifa etib belgilandi. Tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, chog'ishtirma tilshunoslik uchun nazariy baza bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan yondashuv maqollarni shunchaki so'zma-so'z tarjima qilish emas, balki ularning semantik ekvivalentlarini topishga asoslanadi. Bu jarayon til egalarining mentaliteti va dunyoqarashidagi umumiyliklarni ochib berishga imkon beradi. Globalashuv jarayonlari jadallashgan bugungi davrda madaniyatlararo muloqot nafaqat og'zaki nutq, balki milliy mentalitetni aks ettiruvchi barqaror iboralarni ham qamrab olmoqda. Maqollar xalqning ming yillik tajribasini, etik normalarini va tarixiy xotirasini ixcham shaklda saqlovchi lingvistik birliklardir. Ingliz va o'zbek tillari genetik va tipologik jihatdan turlicha bo'lishiga qaramay, ularda umuminsoniy axloqiy tamoyillar, mehnatsevarlik, do'stlik va donishmandlik kabi tushunchalar bir xil darajada yuqori qadrlanadi. Aynan shu omil ikki til paremiologik qatlamlarida semantik o'xshashliklarning mavjudligini taqozo etadi.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI

Paremiologiya sohasidagi tadqiqotlar ko'p qirrali bo'lib, ular asosan maqollarning kelib chiqishi, tuzilishi va pragmatik funksiyalariga bag'ishlangan. R.Amosova va A.Kunik kabi olimlarning ishlarida frazeologik birliklarning umumiy nazariyasi ishlab chiqilgan

bo'lib, bu maqollarni ham qamrab oladi [3]. O'zbek tilshunosligida esa maqollar ustida olib borilgan tadqiqotlar asosan ularning milliy xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan.

Sh.Abduhamidov o'z ishlarida o'zbek xalq maqollarining didaktik xususiyatlarini tahlil qilib, ularning tarbiyaviy ahamiyatini alohida ta'kidlagan [4]. Shuningdek, ingliz tilshunosligida maqollar tahlili ko'proq ularning kognitiv jihatlariga bog'liq holda o'rganiladi. M.Mieder o'zining ko'plab asarlarida maqollarning xalqaro tabiati va ularning madaniyatlararo muloqotdagi o'rnini yoritib bergan [5].

Biroq, ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar sinonimligini maxsus, chog'ishtirma aspektda o'rganish masalasi hali to'liq yoritilmagan. Aksariyat hollarda tadqiqotlar yo ingliz, yo o'zbek tilidagi materiallar bilan cheklanib qolgan [6]. Bizning tadqiqotimiz esa ushbu ikkala til materiallarini bevosita qiyoslagan holda, ularning sinonimik qatorlarini aniqlashga urinish bilan farq qiladi.

Mavzuga doir manbalar shuni ko'rsatadiki, maqollarning sinonimligi masalasi faqat semantik o'xshashlik bilan cheklanib qolmaydi, balki uslubiy va funksional jihatlarni ham o'z ichiga oladi. A.Tixonov tomonidan ishlab chiqilgan sinonimiya nazariyasi paremalarga tatbiq etilganda, ular orasida to'liq va qisman sinonimiya turlari ajratib ko'rsatiladi [7].

Ingliz tilshunosligida esa maqol va aforizmlarni o'rganishda kognitiv yondashuv ustuvorlik qiladi, bunda maqol insonning dunyoni anglash modelidagi (frame) o'rni tahlil qilinadi. G'arb olimlari paremiyalarni madaniy kodlar sifatida baholab, ularning pragmatik potensialini ochib berishga intiladilar. Ushbu tadqiqotda mazkur ikki qarash, ya'ni o'zbek tilshunosligidagi an'anaviy strukturaviy tahlil va ingliz tilshunosligidagi kognitiv-funksional yondashuv o'zaro sintez qilinadi. Bu o'z navbatida, maqollarning sinonimik tabiatini aniqlashda metodologik poydevor vazifasini o'taydi va mavzu bo'yicha mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, komponent tahlil va tasniflash metodlaridan foydalanildi. Dastlabki bosqichda ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar to'plamlari

(tavsiyaviy lug'atlar va adabiy manbalar) tahlil qilindi. Bu jarayonda biz maqollarni mavzu va semantik mazmuniga ko'ra guruhladik [8].

Ikkinchi bosqichda tanlab olingan maqollar orasidan sinonimik qatorlar shakllantirildi. Sinonimlik mezoni sifatida maqollarning bir xil yoki o'xshash vaziyatlarda qo'llanilishi hamda bir xil didaktik maqsaddan kelib chiqishi belgilab olindi [9]. Bu yondashuv bizga lingvistik ekvivalentlikni aniqroq aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar maxsus jadval shaklida jamlandi va ularning sinonimik aloqalari tahlil qilindi. Bu jarayonda har bir maqolning leksik-semantik tarkibi hamda ularning strukturaviy tuzilishi e'tiborga olindi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida qarama-qarshi qo'yish (contrastive analysis) metodi tanlab olindi. Bu metod ikki til tizimini bir xil parametrlar asosida solishtirishga imkon beradi. Biz maqollarni tahlil qilishda ularning leksik tarkibi emas, balki ifodalayotgan mavhum ma'nosi (konsepti) birlamchi ekanligini asos qilib oldik. Masalan, 'mehr-oqibat' yoki 'mehnat' konsepti doirasidagi maqollar ajratib olindi va keyingi bosqichda ularning pragmatik vazifalari (nasihat, kinoya, ta'kid) qiyoslandi. Bunday yondashuv maqollarning lingvokulturologik xususiyatlarini aniqroq ko'rsatib beradi.

Qiyosiy-tipologik tahlil doirasida lisoniy birliklarning ekvivalentligini aniqlash maqsadida semantik-strukturaviy yondashuv tatbiq etildi. Mazkur metod maqollarning leksik tarkibi va ular anglatayotgan tushunchalarni chuqur o'rganish imkonini berdi. Masalan, ingliz tilidagi 'actions speak louder than words' hamda o'zbek tilidagi 'gapirgan bilan ish bitmas' maqollari qiyoslanganda, ularning mazmuniy strukturasi turlicha bo'lsa-da, pragmatik vazifasi aynan bir xil ekanligi komponent tahlil vositasida isbotlandi. Bu yondashuv lingvistik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolgan holda, ularning funksional mosligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning amaliy qismida korpusli lingvistika tamoyillaridan foydalanildi, bu esa taxminiy xulosalar o'rniga aniq statistik ko'rsatkichlarga tayanib ish ko'rish imkonini yaratdi. Ingliz va o'zbek tillari uchun yaratilgan elektron bazalar yordamida maqollarning

ishlatilish chastotasi va ularning sinonimik o'rinbosarlari aniqlandi. Xususan, axloq-odob, mehnat va insoniy munosabatlar mavzusidagi maqollar tanlab olinib, ularning sinonimik qatorlari gradatsiya usulida tahlil etildi. Bu metodologiya maqollarning nafaqat lug'aviy ma'nosini, balki ularning uslubiy bo'yog'i va pragmatik ta'sir kuchini ham o'lchashga yordam berdi.

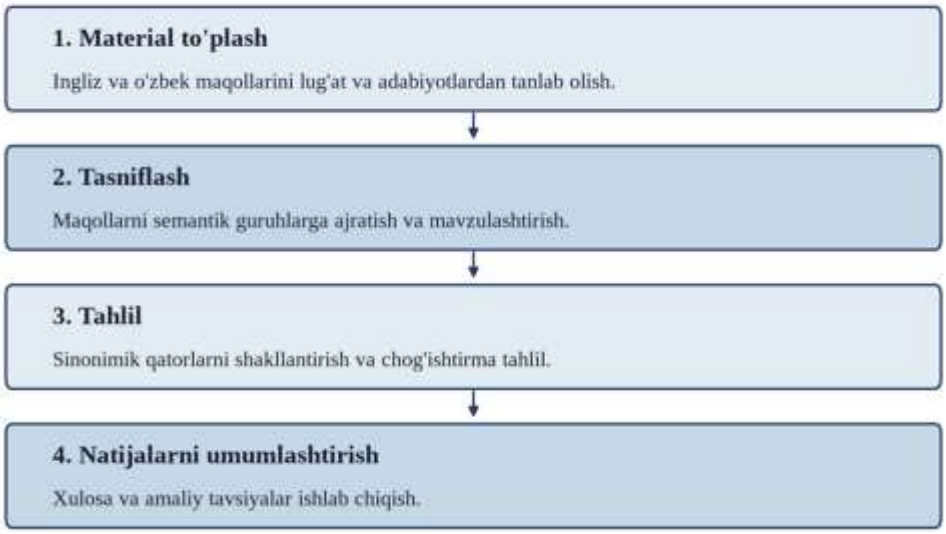

1-rasm. Tadqiqot bosqichlari sxemasi

4. XULOSA VA TAKLIFLAR

Ingliz va o'zbek tillaridagi maqollar sinonimligini o'rganish natijalari shuni tasdiqlaydiki, ushbu ikki til turlicha madaniy kontekstga ega bo'lishiga qaramay, umuminsoniy qadriyatlarni ifodalashda katta o'xshashliklarga ega. Maqollarning sinonimik qatorlarini aniqlash nafaqat tilshunoslik, balki tarjima nazariyasi va madaniyatlararo muloqot uchun ham ahamiyatlidir.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, ikki tilli maqollar lug'atini yaratishda sinonimik qatorlar tizimini joriy etish zarur. Hozirgi kunda mavjud lug'atlar asosan alifbo tartibida tuzilgan bo'lib, foydalanuvchiga muayyan mavzu yoki g'oya bo'yicha maqol tanlashda qiyinchilik tug'diradi. Sinonimik bog'liqliklar aks ettirilgan lug'atlar esa tarjimonlar uchun ma'lum bir ma'no ifodalovchi eng mos maqolni tanlashda yordam beradi.

Ikkinchidan, o'rta va oliy ta'lim tizimida chet tilini o'qitishda maqollarning sinonimik tahlilidan foydalanish o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. O'quvchi ingliz tilidagi maqolni ona tilidagi ekvivalenti bilan qiyoslaganda, o'sha xalqning mentaliteti va dunyoqarashini chuqurroq anglaydi. Shuningdek, tarjima nazariyasi fanida 'pragmatik adaptatsiya' mavzusini o'tishda ushbu sinonimik qatorlardan amaliy misol sifatida foydalanish tavsiya etiladi. Bu talabalarda nafaqat tilni, balki madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki til tizimi o'rtasidagi farqlarga qaramay, paremiologik birliklar o'rtasida chuqur semantik yaqinlik mavjud. Bu yaqinlik xalqlar dunyoqarashidagi umuminsoniy qadriyatlarning o'xshashligidan dalolat beradi. Xususan, sinonimik qatorlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi maqollar ko'proq pragmatik va individualistik xususiyatga ega bo'lsa, o'zbek tilidagi ekvivalentlar ko'proq jamoaviy va axloqiy-tarbiyaviy jihatlarga urg'u beradi. Ushbu farqlar tilning madaniy kodlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, tarjima jarayonida lingvokulturologik yondashuvni taqozo etadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida, filologiya fakultetlari va tarjima nazariyasi darslarida qiyosiy paremiologiya kursini kengaytirishni taklif etamiz. Talabalarga maqollarni shunchaki yodlatish emas, balki ularning sinonimik qatorlarini tahlil qilish va kontekstga mos ekvivalentlarni tanlash ko'nikmasini shakllantirish muhimdir. Shuningdek, lug'atshunoslik sohasida inglizcha-o'zbekcha frazeologik lug'atlarni sinonimlar bazasi bilan boyitish va ularni raqamli formatga o'tkazish dolzarb hisoblanadi. Bu tarjimonlar uchun adekvat tarjima qilishda va matnning uslubiy yaxlitligini saqlashda qulaylik yaratadi.

Kelgusidagi izlanishlar uchun maqollarning ijtimoiy tarmoqlar va yangi media diskursidagi transformatsiyasi mavzusini tadqiq etish tavsiya qilinadi. Raqamli muhitda maqollarning qisqarishi, modernizatsiyasi va ularning sinonimik o'zgarishlari tilning rivojlanish tendensiyalarini belgilaydi. Bunday tadqiqotlar nafaqat tilshunoslikni, balki madaniyatlararo muloqot nazariyasini ham boyitadi. Shuningdek, tarjima amaliyotida

'kultural transfer' jarayonini samarali amalga oshirish uchun ushbu sinonimik lug'atlardan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qudratov T. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.

2. Abdurahmonov A. Madaniyatlararo muloqot va til. – Toshkent: Fan, 2020.

3. Amosova N.N. Osnovi angliyskoy frazeologii. – Moskva: URSS, 2016.

4. Abduhamidov Sh. O'zbek xalq maqollarining didaktik xususiyatlari. – Toshkent: Navro'z, 2019.

5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Greenwood Press, 2004.

6. Karimov I. Chog'ishtirma tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2021.

7. Tixonov A. Sinonimiya v paremiologii. – Sankt-Peterburg, 2017.

8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.

9. Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford University Press, 2015.